

15. Тарновський М.В. Тарас Григорович Шевченко і Василь Васильович Тарновський (старший) //Хроніка - 2000. - 1997. - № 19-20. - С. 129 - 139.
16. Товстоляк Н.М. До історії першого українського журналу // Грані. - 2004. - № 1. - С. 73 - 75.
17. Товстоляк Н.М. Суспільно - політична діяльність В.В.Тарновського - старшого в 30 - 40 роки XIX століття //Сіверянський літопис. - 2004. - № 1. - С. 47 - 53.
18. Чернігівський історичний музей (далі - ЧІМ). - Ал. 504/17/79/3
19. ЧІМ - Ал.504/17/80
20. ЧІМ. - Ал.504/17/10
21. ЧІМ. - Ал.504/17/1 - 40
22. ЧІМ.- Ал.504/17/108/5
23. ЧІМ.- Ал.504/17/13
24. ЧІМ.- Ал.504/17/132/1-10
25. ЧІМ.- Ал.504/17/18
26. ЧІМ.- Ал.504/17/63/1
27. ЧІМ.- Ал.504/17/82/1
28. ЧІМ.- Ал.504/17/83
29. ЧІМ.- Ал.525/2/1
30. ЧІМ. -.Ал.504/17/17
31. ЧІМ. -.Ал.504/17/79
32. ЧІМ.- Ал.504/17/82/2
33. ЧІМ.- Ал.504/17/9
34. ЧІМ.- Ал.504/17/110
35. ЧІМ.- Ал.504/17/77
36. ЧІМ.- Ал.504/17/29
37. ЧІМ.- Ал.504/17/81

Тетяна Литвинова

ГОСПОДАРСЬКІ ПРОЕКТИ М. П. МИКЛАШЕВСЬКОГО

Однією з найактуальніших проблем соціальної історії України, без дослідження і розв'язання якої історичний розвиток буде незрозумілим, все ще залишається проблема української провідної верстви XIX - початку XX ст. На це звернув увагу ще О. Оглоблин, який, переймаючись необхідністю створення схеми історії України XIX - XX ст., вважав за необхідне відійти від уявлення про XIX ст. лише як про період культурно-національного відродження, що в концепції М. Грушевського становило основний зміст цієї доби. О. Оглоблин з цього приводу писав: «Таким чином, широка й повноводна ріка історичного процесу України переходила у вузький, хоч сильний і швидкий потік, за межами й осторонь якого залишалося майже ціле суспільне життя тогочасної України»¹. Він також наголосив, що «розвиток історичної науки, бурхливий розквіт її в Україні в середині і другій половині 1920-х років, ставив перед істориками ту саму вимогу й те ж завдання - продовжити схему Грушевського до 20 століття, принаймні до 1917 року - й, як програма-махімум, замінити її новою революційною концепцією»². Щоб це стало можливим, історик запропонував цілу програму, в якій важливе місце зайняла і проблема української провідної верстви в XIX - на початку XX ст., «досить складна, а головне майже не розроблена в науці». О. Оглоблин при цьому досить докладно пояснив причини такої історіографічної ситуації навколо цієї проблеми: «Її не досліджувано в советсько-українських умовах ні в 1920-х роках, коли ще був сильний вплив народницької (точніше, неонародницької) історіографії, ні пізніше, аж до цього часу. А на еміграції студії над цією проблемою дуже утруднені передусім через брак тут відповідних архівних джерел, а почасти й під тиском залишків і традицій народницької історіографії, для якої ця тема була й залишилася дуже непопулярною»³. Зазначу, що суттєвих змін на цьому напрямку не відбулося і донині. Це в першу чергу стосується дореформеного періоду, оскільки прогалини у вивченні пореформеної доби заповнюються швидшими темпами⁴.

Дослідження історії дворянства України першої половини XIX ст. може проводитись різними шляхами, але найбільш плідним, на мою думку, можна вважати персонологічний підхід, який не лише оптимізує евристичну роботу, а й дозволяє розглядати суспільні процеси через їх безпосередні людські прояви. Це цілком відповідає завданням, що ставляться в рамках сучасної соціальної історії в першу чергу в зарубіжній історіографії⁵, в центрі уваги якої опиняється людина, причому не сама по собі, а як елементарна клітина суспільного організму. Лише на цій основі відбувається перехід до аналізу різних суспільних утворень і соціальних груп, їх

ролі в історичному процесі. Таким чином історія розгортається не зверху, через сприйняття «сильних світу сього» і не через офіційний дискурс, що втілює мову «влади», а нібито «знизу» і «зсередини», починаючи з того, як складалося життя звичайних людей⁶. Тому необхідно приділити особливу увагу «не лише процесам, інститутам, ідеям і подіям досліджуваної доби, але й усім тим, більшим і меншим діячам, які творили цей історичний процес і, так чи так, добре чи зле, керували ним або впливали на нього»⁷. У цьому контексті цілком справедливим видається зауваження Н. Яковенко, яка, аналізуючи сучасний стан вітчизняної історичної науки, зауважила: «...если историография - наука о человеке, то изучать её можно только от конкретного человека, от того, о чем он думал, и, поняв, о чем он думал (насколько вообще это можно понять), мы можем говорить или моделировать, предполагать, почему он действовал так или иначе. Украинская же историография никак не может отстраниться от определения истории как науки об обществе. ... Я не отрицаю ценности изучения истории общества, но считаю, что общество состоит из Ивана, Петра, Семена, то есть из единиц»⁸. Такий підхід також надасть можливість подолати «обезлюднення» історії України XIX ст.

Вирішення цих складних завдань, безумовно, потребує об'єднання дослідницьких зусиль і виходу за межі традиційних для української історіографії сюжетів, важливість яких, зрозуміло, не повинна також заперечуватися, - суспільно-політичні та культурно-національні рухи, історія ідей, культури, формування національної самосвідомості. Це дозволить розв'язувати різноманітні питання соціальної історії та адекватніше і повніше виписувати українське XIX століття.

Перші кроки на цьому шляху, на мою думку, можна зробити в рамках регіональної історії, що потребує не тільки визначення локальних ареалів, а й виявлення, обліку персоналій, пошуку і введення до наукового обігу нових комплексів джерел. Регіональний підхід дозволить також вирішити ще ряд проблем, поставлених О. Оглоблиним, - консолідація, формування єдиного національно-територіального комплексу сучасної новітньої України, національно-господарчого організму, культурного процесу XIX ст. У зв'язку з цим, керуючись також персоналістичним методом, плідним можна вважати пошук діячів, що водночас відзначилися в різних українських регіонах. Можна припустити, що саме такі дворяни-поміщики сприяли процесу формування як єдиного територіального, господарчого, культурного простору України, так і української національної самосвідомості⁹.

До таких, без сумніву, можна віднести Михайла Павловича Миклашевського (близько 1756 - 1847) - вихідця з відомої козацько-старшинської родини, блискучого військового, талановитого адміністратора, громадського діяча, дбайливого господаря, який мав маєтності на Чернігівщині та Катеринославщині і був вписаний в родовідні книги обох губерній. Окрім того, такі постаті, як М. П. Миклашевський, дають можливість простежити наступність у веденні господарства, виявити спільне і відмінне в різних регіонах, що є важливим не лише для дослідження проблеми формування регіональних еліт, а й для вивчення соціально-економічної історії.

Особливий інтерес у цьому контексті викликає так званий «малоросійський потік», спрямований на південь України, і специфіка, що її вносило саме лівобережне дворянство в освоєння цього регіону. Деякі спільні риси - тип господарювання, прагнення до самодіяльності в галузі культури, освіти, збереження історичної пам'яті та інші, - імовірно, сприяли процесу консолідації українського дворянства.

Розв'язанню проблеми, без сумніву, посприє в тому числі виявлення та оприлюднення нових архівних матеріалів. Крім архівосховищ України, які для вирішення даної проблеми надають значні можливості, велика кількість документів зберігається в Москві та Петербурзі і в сучасній ситуації майже недосяжна для українських дослідників. Широкі перспективи надають лише фонди Міністерства внутрішніх справ (Російський державний історичний архів). Зокрема, серед документів фонду 1285 Департаменту державного господарства та прилюдних будов зберігається справа під назвою «Дело по представлению Екатеринославского гражданского губернатора о заведении тайного советника Миклашевского», що представляє інтерес в контексті даної теми. Основу справи становить «Выписка из представления Екатеринославского гражданского губернатора к Министру Внутренних дел от 16 октября 1808 г.». Слід зазначити, що це поліфонічне джерело не лише багато чого додає до образу М. Миклашевського-господаря, а й може стати у пригоді дослідникам колонізаційних процесів, оскільки, з одного боку, проливає світло на поміщицьку колонізацію на півдні України, а з іншого, - репрезентує офіційний погляд місцевої адміністрації на переваги саме такої колонізації.

До того ж «выписка» також дещо додає до загальних уявлень про філантропію і благодійництво, про перенесення цих традицій з Лівобережжя на ґрунт Південної України, про «прогресивне» господарювання поміщиків, перелік яких в українській історіографії, як правило, обмежується прізвищами А. Самборського та В. Каразіна. В той самий час майже невідомі як поміщики-господарі В. Полетика, В. Капніст, Д. Трощинський, В. Ломиковський, В. Тарновський

(старший) та багато інших, хоча свого часу не тільки філантропічні, культурно-освітні, а й господарчі заходи українських поміщиків були досить відомі, підтримувалися та пропагувалися, зокрема, Вільним економічним товариством. Безумовно, частині дрібних поміщиків України було не під силу «прогресивне» господарювання, але перелік дворян, що сприяли розвитку економіки, можна значно розширити.

О. Лазаревський, Г. Милорадович, В. Модзалевський, Ф. Чижев, О. Оглоблин, Д. Каюк накреслили основні віхи життєвого шляху М. П. Миклашевського, і для попереднього ознайомлення читачам можна запропонувати нариси згаданих істориків¹⁰, але зауважу, що яскрава фігура цієї значної особи заслуговує глибшого, всебічного монографічного дослідження. До того ж його господарська активність майже не була предметом спеціальної пильної уваги фахівців.

Найбільш плідний та активний період життя М. П. Миклашевського (хоч дуже мало висвітлений в літературі), на мою думку, пов'язаний з Південною Україною. Спочатку участь у Російсько-турецькій війні 1787-1791 рр., де він показав неабиякий військовий хист. За хоробрість, виявлену в бою за Очаків (1788), М. П. Миклашевський отримав чин полковника, і був призначений командиром Стародубського полку. Відзначався також у битвах при Фокшанах (1789) та особливо на річці Римнік (1789), де очолена Миклашевським атака його полку вирішила долю битви. За цей подвиг він був нагороджений орденом св. Георгія IV ступеня. За хоробрість, виявлену в битві під Мачином (1791), отримав орден св. Володимира III ступеня¹¹. По закінченні війни М. П. Миклашевський командував військовими підрозділами, розташованими в Україні, у 1797 р. отримав посаду волинського, а потім малоросійського цивільного губернатора. В 1801 р. він призначений новоросійським, а після адміністративної реформи з 1802 по 1804 рр. був катеринославським цивільним губернатором.

На цих посадах М. П. Миклашевський доклав багато зусиль для розбудови маловпорядкованого життя краю, надавав допомогу колоністам у скрутні часи. Масові міграції населення, у багатьох випадках неконтрольовані урядом, призводили до загострення кримінальної та соціальної ситуації, у зв'язку з чим цивільний губернатор мав «... много хлопот в истреблении бродяг, которые всегда нарушали покой жителей преступлениями своими равной в пресечении волнений в некоторых уездах в 1800 г.» У 1801 р. сприяв поселенню прибулих до Одеси грецьких та болгарських колоністів, займався справами духоборців. У 1802 р. проводив винний відкуп і підняв його вартість втричі, розробив проект карантинів.

Крім господарчої та адміністративної роботи, Миклашевський займався справами освіти. Обіймаючи посаду попечителя Катеринославського Головного народного училища, він всіляко сприяв розвитку цього закладу. За його наказом проводилися неодноразові закупівлі підручників, географічних атласів, ландкарт, фізичних приладів та машин, книжок для бібліотеки, викладачам виділялися грошові премії, а учням - матеріальна допомога. Енергійна діяльність М. П. Миклашевського була помічена урядом, його запрошують на засідання «Комитета об устройении Новороссийской губернии». На думку О. І. Дружиніної, поєднання в роботі Комітету зусиль таких державних діячів, як В. П. Кочубей, М. П. Румянцев, Г. Р. Державін та таких досвідчених представників з місць, як М. П. Миклашевський та І. І. Міхельсон, мали плідні наслідки для краю¹².

Можна припустити, що М. Миклашевський справив прискне враження на катеринославське дворянське товариство. В січні 1807 р. предводитель дворянства Катеринославської губернії Петро Штерич у зв'язку з маніфестом 30 листопада 1806 р. про формування земського війська звернувся до Михайла Павловича, що перебував на той час у відставці, з проханням очолити ополчення губернії. Крім катеринославської міліції, за наказом головнокомандуючого земським військом О.О. Прозоровського, під команду Миклашевського було віддано ще два полтавських батальйони. Наскільки сумлінно він виконав свої обов'язки в даному випадку свідчить атестат за відмінну службу: «... во всё время служения милиции в Крыму из 6 тысяч и более ратников 300 человек померло и бежало, а прочие все поступили на службу, ... дисциплина до того была сохранена, что ни один офицер не был арестован и не один ратник не был по суду наказан а продовольствие милиции с такою казенною исполняемо было, что ни одна копейка лишняя не была издержана»¹³.

Неодноразово дворянство Катеринославщини через своїх предводителів зверталося до М.П. Миклашевського з проханням бути благодійником і клопотатися перед центральними органами влади навіть тоді, коли він остаточно вийшов у відставку в 1818 р. і оселився в своєму маєтку с. Понурівка Стародубського повіту Чернігівської губернії.

У травні 1821 р. катеринославський губернський предводитель дворянства Д. І. Алексєєв звернувся з проханням до Михайла Павловича «как помещика и бывшего Начальника нашего показавшего столько благорасположения к Дворянству и попечение о благосостоянии губернии» «ходатайствовать» перед Міністерством внутрішніх справ з питання збереження традиційних прав щодо винокуріння та вільного продажу спиртних напоїв¹⁴. У науковій літературі

неодноразово зверталася увага на його важливість для дворянського господарства¹⁵. Тому, не зупиняючись на цьому детально, зазначу лише, що неможливість протягом досить тривалого часу експортувати зерно і в той же час необхідність підвищувати прибутковість господарств, підштовхували поміщиків до заняття гуральництвом, яке і стало для українських регіонів специфічним способом нагромадження первісних капіталів. Вирішення цього питання залежало від політики уряду і актуалізувалося із введенням «питейних откупов», від чого особливо страждало дворянство. Саме це і підштовхувало дворянські корпорації укладати численні звернення, петиції, листи і шукати впливових в урядових колах благодійників, які б посприяли розв'язанню проблеми.

По-державному, з «рвением... на пользу общую»¹⁶ ставився М.П. Миклашевський і до своїх поміщицьких обов'язків, усвідомлюючи відповідальність за землю і селян, якими володіє і які в той же час є одним з основних багатств суспільства.

Якщо маєтності на Чернігівщині М. П. Миклашевський отримав у спадщину, то накопичення земель на Катеринославщині було виявом його власної господарської активності. Під час губернаторства він вигідно купив землі в Катеринославському та Павлоградському повітах у фельдмаршала М. Ф. Каменського, К. Г. Розумовського та графині К.В. Літто¹⁷ і став власником 35 834 десятин та одним з найзаможніших дідичів Південної України¹⁸.

Придбавши маєтки на Катеринославщині, як і більшість дідичів регіону, М.П. Миклашевський повинен був подбати про заселення земель, що було значною проблемою для новоприбулих поміщиків, оскільки населення Південної України другої половини XVIII - початку XIX ст. відзначалося надзвичайною мобільністю. Південноукраїнські поміщики постійно скаржилися на втечі селян, яких не зупиняв і указ від 12 грудня 1796 р., що забороняв самовільні переходи. Жоден поміщик не міг бути певен, що він раптом не залишиться без підданих. Але для тих, хто мав землеволодіння в інших регіонах, особливо в густонаселеному Лівобережжі, одним з можливих виходів зі складної ситуації було переселення своїх селян на нові території.

М. П. Миклашевський колонізував терени Катеринославщини своїми селянами з Чернігівщини. Зокрема, в с. Біленьке «с деревнями» проживало «814 душ перевезеннях Малороссийских крестьян»¹⁹. До того ж він намагався максимально використати міграційний потенціал південного краю. Оскільки залюднення поміщицьких маєтків тут відбувалося значною мірою за рахунок мандрівного елементу, який в багатьох випадках не мав чіткого уявлення про кінцеву мету своєї подорожі, дідич міг випадково стати власником підданих, пообіцявши переселенням якомога більше пільг. За народними переказами, під час одної з поїздок по губернії М. П. Миклашевський випадково наштотхнувся на групу людей, що називали себе запорожцями. Він відразу ж почав їх умовляти: «Идите же, братцы, жить до меня в Биленьку, пороблю вам хати: у меня солдат не будете давать, а в вольных слободах берут; не будете и панщины робить. Вони послухали и пересельлись. Правда, стари жили вольно, а детям их пришлось уже не так: из вольных козаків той стали крепакими»²⁰.

Намагаючись збільшити кількість підданих, поміщики йшли на пряме порушення законодавства. Нерідко вони переховували селян, які втекли від своїх панів, у тому числі й з інших губерній. Звинувачувався у переховуванні втікачів і М. П. Миклашевський. Намагаючись уникнути неприємностей, він звернувся до міністра внутрішніх справ В. П. Кочубея з проханням вплинути на катеринославське начальство²¹, а також відправив йому «проект закона о беглых людях».

У своїх пропозиціях М.П. Миклашевський, звісно, виходив з місцевих реалій та потреб розвитку поміщицьких господарств, що потерпали від дефіциту робочих рук. Він вважав за необхідне дозволити приймати втікачів, оскільки існують поміщики, які «свой интерес предпочитают потребному вспомоществованию крестьянам. В таком случае - какой остается способ крестьянам. У которых в предмете одна, голодная смерть? - конечно один побег! - но кто их примет? Везде в России один закон взыскивающий за прием и передержательство. На удачу однако отправляются несчастные, надеясь скорее найти себе покровительство от челоуколюбия, нежели обратится им к правосудию, которое по несчастию у нас только лишь губит сего рода людей»²². Мимохідь слід зазначити, що така недбалість до селян зазвичай пояснювалася тим, що більшість поміщиків не мала необхідних коштів для розбудови господарств. Не всі могли також вирішити проблему за допомогою державного позикового банку. Значна ж частина людей, які оселялися на поміщицьких землях, була не обтяжена майном, а тому дідичі повинні були потурбуватися про облаштування поселенців. А це якісно могли зробити заможні та підприємливі.

Ще О. Оглоблін зверну увагу на те, що М.П. Миклашевський «досить добре й уважно ставився до селян та їх інтересів, і то не тільки в своїх маєтках»²³. Про це свідчать його різноманітні проекти, які збереглися в рукописах. Він дбав про те, щоб його селяни були «обустроены очень хорошо и выгодно»²⁴, тому кількість мешканців в його маєтках постійно збільшувалася, а господарство перетворилося на зразкове. Як доповідав у 1806 р. у

Міністерство внутрішніх справ катеринославський губернатор Петро фон Берг, М.П. Миклашевський, «... к благоденствию (селян. - Т.Л.) завел приходскую школу для обучения детей, по правилам, установленным народного просвещения. Кроме сего устроен лазарет или больница в особом хорошем доме на 40 человек обоого пола, при оном содержится лекарь и имеется достаточная аптека и прислуга, пища для всех больных отпускается из экономии приличная и достаточная. Полезное прививание оспы также здесь в действии»²⁵.

Надання медичної допомоги селянам М.П. Миклашевський вважав дуже важливою справою і намагався поставити її на державний рівень, оскільки, на його думку, це був ефективний спосіб збільшення народонаселення і, як наслідок, розвитку економіки. Він вважав, що при відповідній політиці цілеспрямованої підготовки лікарів та фельдшерів ці «хранители здоровья человеческого во многих провинциях укоренелые вредные обычаи истребят». Систематичне проведення щеплення дасть можливість «недавая усилятся обыкновенным в народе недугам эпидемические болезни и в отечестве нашем не будут свирепствуя похищать во множестве безвременно людей, подобно как в других странах, где на всяком шагу лекаря есть. Наш же простой народ с таковыми медиками как фелдшера ... не постраждет, а напротив того надеятся надобно, что народонаселение у нас ощутительно прибывать будет больше нежели до сего времени»²⁶.

У своєму «Проекте по открытию фельдшерских школ» (близько 1840 р.) М.П. Миклашевський ілюстрував необхідність саме державного підходу на прикладі своїх чернігівських та катеринославських маєтків і писав: «в двух имениях моих, ... почти по равному количеству числящихся крестьян / страшась ответа перед Престолом всевышняго, за невнимательность к человечеству, судьбами в удел доставшагося мне народа / с молодых лет моих, содержал по условиям двух медиков, ... платил из них каждому / кроме всего содержания/ по три тысячи рублей в год. И таковых издержек моих не жалко; потому что: на 2002 души ревизских мужеска пола крестьян, от прошедших ревизии до ревизии прибыло у меня 590 душ мужеска пола - Следовательно, более 4й части народонаселения прибыло, почему когда бы по Всему отечеству нашему такова прибыль народа была, то через восемьдесят лет, во место числящихся миллионов народа платящаго подати и ставящаго рекрут; было бы / при благоденствии божием / более нежели вдвое, а при том смело могу сказать, что если бы в имениях моих были фельдшера, то я полагаю в имениях моих народонаселение возросло бы еще больше»²⁷.

Проект М. Миклашевського стосувався в першу чергу «простого народа в казенных селениях числящагося и между помещиками разделенного», а тому відносно перших витрати повинна була взяти на себе держава, а других - поміщики. При цьому М. Миклашевський висловив готовність «всеохотно» прийняти «четырёх фельдшеров двух в здешнее Черниговское а двух в Екатеринославское мое имение». Він вважав за необхідне також цим «народным врачам» надати гідне матеріальне утримання: «Из них каждому дам с обзаведением приличное помещение, прислугу из людей моих, лошадь для его разъездов, корову для молока, освечение отопление и дам провиант покуда неженат на одного человека а когда женится и будет иметь детей то на все семейство. А сверх всего сего производит буду в год деньгами от 200 до 300 рублей ассигнациями»²⁸. Без сумніву, не всім поміщикам було під силу долучитися до подібних ініціатив, але більш заможні могли слідувати подібним прикладам.

У своїх маєтках М. П. Миклашевському вдалося створити підприємницьке, орієнтоване на ринок господарство, де займалися не лише землеробством, а й скотарством та іншими видами діяльності. Багато в чому це було досягнуто за рахунок раціональної організації праці та побуту селян.

Реагуючи на державні потреби, з 1810 р. М.П. Миклашевський, «сообразуясь намерениями правительства и собственными», розпочав створення у своїх маєтках фабрики по виробництву сукна. Для цього на Катеринославщині ним були заведені «гишпанские овцы», яких на початок 20-х років нараховувалося до 5 тисяч, та побудовані суконні мануфактури. І якщо на Катеринославщині підприємство мало невеликі розміри і розраховане було на задоволення внутрішніх господарських потреб, то славнозвісна Понурівська фабрика на Чернігівщині невдовзі перетворилася на досить потужне виробництво²⁹. З 1815 р. фабрика виробляла тонкі сукна до 22 000 аршин сукна, переважно середніх гатунків, а також високої якості твін, фланель, байку, білі та кольорові ковдри загалом на суму понад 50 тисяч рублів сріблом щорічно³⁰. Тут працювало близько 220 робітників - кріпосних М.П. Миклашевського, які одержували «здельную» платню грошима, продуктами, також верхній одяг³¹.

Проживаючи постійно в Понурівці, М.П. Миклашевський не обходив увагою свою катеринославську власність, шукаючи нові форми господарювання, відповідно до місцевих природнокліматичних умов. П. Фон Берг в доповідній записці згадував також показові для губернії «заводы конской и рогатого скота лучших пород, заведен сад различных фруктовых

пород, а более тутовых, сих последних по линиям сочтено много более полуторы тысячи деревьев таких, которые удобны уже питать червей и по словам управляющего именем, с будущей весны (тобто з 1809 р. - Т.Л.) производство шёлка начнется». Крім того, Миклашевський вирощував виноград та намагався виробляти вино, що на той час було новою справою у Катеринославському повіті. Восени 1806 р. було виготовлено вина, «на подобие Донского Цымлянского», до 60 відер³².

Безумовно, яксрава фігура М.П. Миклашевського заслуговує більш глибокого, всебічного вивчення, що можливо на основі синтезу історіографічного матеріалу та подальших архівних пошуків. Але й на даному етапі можна внести суттєві уточнення в загальні уявлення про особливості соціальних процесів на початку XIX ст. Подальша ж консолідація дослідницьких зусиль в напрямку визначення ролі регіональних еліт, поміщиків-дворян, які займалися розбудовою своєї землі і відчували себе відповідальними за свою вітчизну, допоможе в розв'язанні складніших проблем історії України.

Джерела та література:

1 Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) // Український історик. - 1971. - № 1-2. - С. 5-6.

2 Там же. - С. 6.

3 Там же. - С. 12.

4 Див.: Темірова Н. Поміщики України в 1861 - 1917 рр.: соціально-економічна еволюція. - Донецьк, 2003. - 319 с.

5 Заради справедливості необхідно відзначити й позитивні зрушення, що відбуваються в останні роки в українській історіографії в дослідженні соціальної історії. Нові підходи на цьому напрямку були не лише задекларовані науковцями Інституту історії України НАНУ, а й почали втілюватися на сторінках альманаху «Соціум» (2002. № 1; 2003. № 2; 2004. № 3.) Щоправда, XIX ст. тут практично не представлено.

6 Соколов А.К. Социальная история: проблемы методологии и источниковедения // Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И.Д. Ковальченко. - М., 2000. - С. 77.

7 Оглоблин О. Вказ. праця. - С. 14.

8 Махун С. Наталья Яковенко: «Историк - это раб источника» [Интервью] // Зеркало недели. - 2004. - № 42. - С. 21.

9 Невипадково серед громадських культурно-освітніх діячів Катеринославщини та Лівобережної України XIX - початку XX ст. бачимо Родзянків, Миклашевських, Полетик, Новицьких та інших, невинуватих у 80-і рр. XIX ст. у Катеринославі виявився один з повних списків «Разговора Великороссии с Малороссией» С. Дівовича. Дворянство всіляко сприяло археологічним дослідженням Д. Яворницького, передавало до музею унікальні реліквії з родинних архівів та колекцій, збирало гроші для закупівлі козацьких старожитностей, щоб поповнити музей імені О. Поля (Литвинова Т.Ф. Про невідомий список «Разговора Великороссии с Малороссией» Семена Дівовича // Київська Старовина. - 2000. - № 1. - С. 155-159; Абросимова С.В.Д. Яворницький у колі катеринославської інтелігенції (кінець XIX - початок XX ст.) // Інтелігенція: Суть, історичні долі, перспективи. Між нар. Наук. Конф. (Дніпропетровськ, червень 1996 р.): Тези доповідей. - Д., 1996. С. 105; Каюк Д.Г., Литвинова Т.Ф. Українська дворянська інтелігенція: спроба визначення типу // Там же. - С. 84 - 85.)

10 Лазаревский А. Миклашевские // Киевская старина. - 1882. - Август. - С. 243 - 258; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. - К., 1912. - Т.3. - С. 490 - 491; Чижев Ф. Сообщение из Малороссии: Михаил Павлович Миклашевский // Русская беседа. - 1856. - № 1. - С. 1-50; Милорадович Г. Михаил Павлович Миклашевский: Портрет // Черниговские губернские ведомости. - 1895. - Ч. 666; Оглоблин О. Люди старої України. - Мюнхен, 1959. - С. 150 - 167; Каюк Д. Г. Миклашевський Михайло Павлович // Українська біографістика. Збірник наукових праць. - К., 1999. - Вип. 2. - С. 103 - 106; Він же. Родина дворян Миклашевських в історії Південної України // Київська старовина. - 1999. - № 6. - С. 108 - 116.

11 Каюк Д.Г. Миклашевський Михайло Павлович. - С. 104.

12 Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1824 гг. - М., 1970. - С. 178.

16. IP НБУ. - Ф. 71. - № 1203-1204. - Арк. 1.

17 Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875-1905 г. - Рига, 1990. - С. 25 - 26.

18 Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII - на початку XIX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. - Д., 2002. - С. 151.

19 Російський державний історичний архів (далі: РДІА). - Ф. 1285. - Оп. 3. - Спр. 182. - Арк. 2.

20 Новицкий Я.П. Вказ. Праця. - С. 25 - 26.

21 IP НБУ. - Ф. 71. - № 1190. - Арк. 1.

22 Там же. - № 1191. - Арк. 1-4.

23 Оглоблин О. Люди старої України. - Мюнхен, 1959. - С. 161.

24 РДІА. - Ф. 1285. - Оп. 3. - Спр. 182. - Арк. 2.

25 Там же. - Арк. 2-3.

26 IP НБУ. - Ф. 71. - № 1204. - Арк. 3 зв. - 4.

27 Там же. - № 1203. - Арк. 1 - 1 зв.

28 Там же. - № 1204. - Арк. 4 - 4 зв.

29 Тут немає необхідності детально зупинятися на цьому сюжеті, оскільки Понурівська фабрика була предметом уваги одного зі знавців промисловості Чернігівщини ще в часи існування цього підприємства. Дивись: Гутман А. Историческое развитие технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и современное ея состояние // Черниговские губернские ведомости. - 1852. - Ч. 18. - С. 189. Писав про фабрику і сам М.П. Миклашевський в своїх записках, що зараз зберігаються в ІР НБУ.

30 Оглоблин О. Люди старої України. - С. 160 - 161.

31 ІР НБУ. - Ф. 71. - №. 1198. - Арк. 1 зв. - 2.

32 РДА. - Ф. 1285. - Оп. 3. - Спр. 182. - Арк. 3.

Анна Морозова

ДЕМОГРАФІЯ ТА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СЕРЕД ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ

(друга половина XIX - початок XX ст.)

Питання демографії та міграційних процесів серед єврейського населення Північного Лівобережжя України середини XIX - початку XX ст. не було темою окремого дослідження. Його вивчення дасть змогу простежити взаємозв'язок приросту єврейського населення, його міграції в межах регіону та за кордон з соціально-економічним становищем єврейського загалу північного Лівобережжя України.

Окремі аспекти демографічних та міграційних процесів серед єврейського населення Чернігівської та Полтавської губерній розглядалися фрагментарно в загальних працях з історії єврейського населення України та Російської імперії і містять у собі виключно статистичні відомості.

Не претендуючи на всебічний розгляд цього питання, автор статті має на меті розглянути демографічну ситуацію та міграційні процеси серед єврейського населення Чернігівської та Полтавської губерній. Виходячи з мети, поставлені й завдання: простежити та проаналізувати темпи приросту єврейського населення Північного Лівобережжя України, його відсоткове відношення до загальної кількості населення, розподіл за станами та регіонами проживання, вплив правового положення та міграційних процесів на демографію єврейського населення.

Як відомо, єврейське населення в Російській імперії було чисельнішим, ніж у будь-якій іншій країні. За переписом 1897 р., воно становило 4,16% усього населення імперії. Основна маса єврейського населення (93,9%) була сконцентрована у 15 губерніях смуги осілості та у 10 губерніях Царства Польського. У смугі осілості вони становили 11,11% усього місцевого населення, у той час як у більшості губерній решти Росії частка євреїв не сягала навіть 1%. [1, с.7]

Відповідно до Положення про євреїв від 31 травня 1835 р. вони мали право постійного проживання у 15 губерніях Російської імперії, які входили до смуги осілості. Це Бессарабська, Віленська, Вітебська, Волинська, Гродненська, Катеринославська, Ковенська, Мінська, Могильовська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Херсонська та Чернігівська губернії, а також Київська губернія за виключенням м.Києва.[2]

Відомості про кількість єврейського населення за повітами свідчать, що, станом на 1862 р., понад 36% їх у Полтавській губернії мешкало на півдні (Золотоніський, Кобеляцький та Кременчуцький повіти). У західних повітах (Пирятинський та Переяславський) мешкало понад 20% євреїв, в інших регіонах вони розподілялися приблизно однаково: близько 17% на півночі (Гадяцький, Прилуцький та Роменський повіти), майже 14% на сході (Зіньківський, Костянтинівградський та Полтавський повіти) та близько 13% у центрі (Лохвицький, Лубенський, Миргородський та Хорольський повіти). У Чернігівській губернії на цей час більшість єврейського населення (майже 32%) мешкало на півночі (Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький повіти). Решта єврейського населення за регіонами проживання розподілялося так: захід (Городнянський, Сосницький та Чернігівський повіти) - майже 27%, схід (Глухівський, Кролевецький та Новгород-Сіверський повіти) - майже 18% та південь губернії (Борзенський, Козелецький, Конотопський, Ніжинський та Остерський повіти) - майже 24%.